

ІСТОРІЯ МОВИ. ДІАЛЕКТОЛОГІЯ

УДК 811.161.2.81'373.47

DOI: 10.31651/2226-4388-2022-33-6-23

ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ЯКОСТІ В ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТАХ

*Г. І. Мартинова, доктор філологічних наук, професор
кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
(Черкаси, Україна)*

e-mail: ganmart@meta.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8033-075X>

*Т. В. Щербина, кандидат філологічних наук, доцент
кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
(Черкаси, Україна)*

e-mail: Tanya_Bevz@i.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0008-5983>

У статті проаналізовано репрезентацію категорії якості та засоби її вербалізації в мовленні респондентів із середньонаддніпрянських говірок.

Мета дослідження – виокремити мовний варіант функційно-семантичного поля якості в діалектних текстах із середньонаддніпрянських говірок, з'ясувати специфіку його функціонування в діалектному мовленні та в ідіолекті окремих мовних особистостей. Установлено, що центром ФСП якості в середньонаддніпрянських говірках є найбільш частотні якісні прикметники, до приядерної зони належать якісно-означальні прислівники, а периферію становлять іменники, дієслова й предикативи зі значенням якості, що мають у говірках незначну частотність. У структурі ФСП якості вирізняють 7 мікрополів на позначення кольору, смаку, фізичних, психічних, температурних, параметричних і темпоральних характеристик об'єктів довкілля. Найбільш численними є мікрополя на позначення фізичних властивостей предметів і фізичних властивостей людини та інших істот. У межах досліджуваного ФСП засвідчено типові міжривневі категорії, характерні для якісних прикметників та похідних від них якісно-означальних прислівників, у ньому простежуємо системні зв'язки компонентів, виявлені через внутрішньоговіркову та міжговіркову синонімію, антонімію й полісемію лексем, які належать до різних мікрополів. Докладніша характеристика мікрополя на позначення кольору вможливила не тільки виокремлення репертуару одиниць, виявлення системності його компонентів, їхніх парадигматичних і синтагматичних зв'язків та функційних особливостей, але й дала змогу з'ясувати зумовленість складу мікрополя тематикою діалектних текстів і національною специфікою говірконосіїв, виявила особистісне сприйняття семантики колоративів.

***Ключові слова:** категорія якості, вербалізація, функційно-семантичне поле якості, мікрополе, прикметники, якісно-означальні прислівники, іменники, дієслова, предикативи, середньонаддніпрянські говірки.*

***Актуальність.** Категорія якості є однією з основних логічних категорій пізнавальної діяльності людини, спрямованої на осягнення об'єктивного світу. Її представлено в усіх мовах, адже вона визначає найсуттєвіші властивості предметів навколишнього світу, дає змогу виокремити той чи той із них за його типовими ознаками. Якісна характеристика предметів, дій і станів довкілля в різних формах вираження відображена в мові й реалізована в мовленні, однак в українській лінгвістиці категорію якості досліджено лише загалом під час характеристики відповідних частин мови чи їхніх субкатегорій, проте її вербалізація в мовленні конкретних груп носіїв мови, зокрема й діалектної, ще мало вивчена, що й становить актуальність цієї розвідки.*

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Категорія якості була об'єктом зацікавлення представників різних наук, зокрема філософів, психологів, а також лінгвістів, адже її розвиток зумовив виникнення в мові спеціальних засобів вираження. Це одна з основних філософських категорій, що репрезентує взаємозв'язок реальної дійсності і людського мислення. В. М. Русанівський зазначає: «... все-таки наявність у системі мови певних груп слів, що мають спільність у вираженні окремих груп логічних понять, у синтаксичних функціях та формальних ознаках (всі ці риси можуть і не проявлятися одночасно), підтверджує думку про їх зумовленість категоріями мислення» [10, с. 80]. П. Рамат, розглядаючи поняття категорії та операції лінгвістів щодо розмежування мовних категорій, висновкує про можливість описати кожне слово природної мови за допомогою матриці значень, які представляють реалізацію функцій, що є його категорійними властивостями і в цьому сенсі вважає традиційне поняття «частини мови» ґрунтом для найкращої класифікації [12, с. 157]. На думку дослідників, категорія якості має семантико-граматичний характер і співвідносна в мові з конкретними лексико-граматичними розрядами слів [10, с. 80–89; 3; 9]. У дисертації А. В. Висоцького об'єктом спеціального семасіологічного дослідження стали якісні прикметники української мови за матеріалами 11-томного Словника української мови (СУМ, 1970–1980 рр.), де представлено аналіз 535 одиниць, які структуровано на лексико-семантичні групи (ЛСГ), встановлено їхню внутрішню організацію, проаналізовано семантичну структуру лексем, парадигматичні і синтагматичні зв'язки в межах ЛСГ [3, с. 7–18]. Важливо, що дослідник звертає увагу на власне лінгвістичні поняття, охоплені категорією якості, зокрема, на його думку, це стосується поділу прикметників на якісні та відносні, існування субкатегорій співвідносної міри якості, тобто ступенів порівняння, безвідносної міри якості та суб'єктивної міри якості предмета [3, с. 6].

Вербалізація категорії якості в діалектній мові представлена принагідно, деякі фрагменти спостерігаємо в працях, присвячених граматичній і лексико-семантичній системам говірок, у них є важливі спостереження про кількісні характеристики частин мови в діалектних текстах, зокрема й прикметників та прислівників як основних репрезентантів категорії якості. Дослідниця діалектних текстів (ДТ) буковинських говірок Н. О. Руснак, розглядаючи означальний компонент у їхній структурі, зазначає: «Особливістю ДТ є те, що в їх структурі означення трапляються дуже рідко. ДТ бідні на прикметники» [11, с. 333]. Підтверджують цю думку й висновки М. С. Делюсто, яка репрезентувала граматику степової говірки у світлі тексту й виявила, що прикметники становлять лише 2,4 % від інших частин мови і разом із числівником творять периферію іменних частин мови в граматичній системі говірки [6, с. 6]. Водночас, за спостереженнями М. С. Делюсто, прислівники є ядром адвербіальної підсистеми говірки, значну їх частину становлять насамперед якісно-означальні прислівники, що реалізують значення недостатнього та надмірного вияву безвідносної міри якості та можуть мати синтетичну й аналітичну форми ступенів порівняння [6, с. 11]. А. О. Колесников вивчає морфологію українських південнобесарабських говірок і, розглядаючи прикметник як частину мови, докладно характеризує текстовий вияв співвідносної та безвідносної міри якості [7, с. 285–291]. У багатьох дослідженнях діалектологів проаналізовано експресивну та емотивно-оцінну лексику говірок, що репрезентує почуттєву сферу й результати індивідуального та соціально-оцінного пізнання дійсності [2; 5; 8 та ін]. Як бачимо, дослідники лише принагідно вирізняють окремі характеристики мовного вираження семантики категорії якості, однак досі ще не з'ясовано, як представлена ця категорія в мові загалом, які закономірності її реалізації в мовленні різних груп носіїв мови, зокрема й діалектної, що й спонукало до представлення в пропонованій статті вербалізації категорії якості в діалектних текстах із середньонадніпрянських говірок.

Мета статті – виокремити мовний варіант функційно-семантичного поля якості в діалектних текстах із середньонадніпрянських говірок, з'ясувати специфіку його функціонування в діалектному мовленні та в ідіолекті окремих мовних особистостей.

Матеріали та методи дослідження. Статтю підготовлено за матеріалами опублікованої текстотеки говірок Середньої Наддніпрянщини [ГПК; ГЗП; ГЧ], де засвідчені діалектні тексти, записані в середньонаддніпрянських говірках наприкінці ХХ – на початку ХХІ століть і спеціально не націлені на репрезентацію категорії якості. У них представлено спонтанне зв'язне мовлення говірконосців, що дає змогу виявити слова зі значенням якості в системі, формування репертуару цих одиниць та їхньої семантики, а також виокремлення специфічних мовних засобів на позначення якості в досліджуваному континуумі. Аналіз лексичних одиниць у зв'язному тексті вможливорює цілісну репрезентацію функційно-семантичного поля якості в середньонаддніпрянських говірках, виявлення її ядра й периферії та особливостей використання. Об'єктом аналізу стали слова зі значенням якості, специфіка їхньої частиномовної семантики, граматичних особливостей і функціонування в говірках. Методи дослідження: описовий з елементами моделювання, системного, компонентного й контекстуального аналізу, кількісних підрахунків.

Результати дослідження та їх обговорення. У результаті дослідження вербалізації категорії якості виокремлено функційно-семантичне поле якості в середньонаддніпрянських говірках, з'ясовано репертуар його одиниць, частотність їх використання в текстах, відсоткову кореляцію всіх основних лексико-граматичних класів, що репрезентують значення якості. Одиниці зі значенням якості (1418) у діалектних текстах із середньонаддніпрянських говірок становлять незначний відсоток від загальної кількості слів (від 0,44 % до 2,52 %), а причиною різної кількості репрезентантів категорії якості в діалектних текстах може бути сам механізм представлення людського досвіду і знань засобами мови. В. М. Осипчук зауважує, що вся інформація про об'єктивну дійсність у свідомості людини «існує у вигляді, не підготовленому для усного (знакового) вираження, тож потребує певної “мовної імпровізації”», обсяг, форма і зміст якої здатні змінюватися «залежно від багатьох чинників, якими можуть бути як ситуативні умови, так і індивідуальні риси мовця» [9, с. 138; 11]. На нашу думку, це залежить і від тематики діалектних текстів, адже експлоратор здебільшого спрямовує респондента на повідомлення інформації про факти його життя, предмети і явища довкілля, а не їхні якісні ознаки, та, безперечно, від інтересу самого діалектоносія до типових чи важливих ознак і властивостей предметів, що передбачають індивідуально-діяльнісний та соціально-оціночний типи пізнання. Зокрема, у діалектних текстах, де виникає необхідність характеристики предмета за якісними показниками, їхня кількість зростає [13, с. 37, 38, 44–46, 48, 56, 71, 72, 94–96, 106, 107; 1, с. 97–98, 101, 106, 112, 122, 135, 137, 142, 147, 170, 178].

Центром функційно-семантичного поля (ФСП) якості в середньонаддніпрянських говірках є найбільш частотні якісні прикметники (від 57 % до 75 % уживань) (див. табл. 1).

Таблиця 1

Вербалізація категорії якості в середньонаддніпрянських говірках

Говірка	Усього слів у тексті	Усього слів зі значенням якості / %	Прикметники / %	Прислівники (якісно-означальні) / %	Іменники / %	Дієслова / %	Предикативи / %
Кн	5918	26 / 0,44	19 / 73,1	1 / 3,8	3 / 11,6	2 / 7,7	1 / 3,8
Зр	7032	119 / 1,69	85 / 71	14 / 11,8	6 / 5	2 / 2,2	12 / 10
Пщ	5856	120 / 2,04	80 / 67	11 / 9,2	15 / 12,5	3 / 2,3	12 / 10
Ір	6496	164 / 2,52	125 / 76,1	15 / 9,1	17 / 10,5	–	7 / 4,3
Кл	5892	97 / 1,64	57 / 59	11 / 11,2	12 / 12,3	8 / 8,2	9 / 9,3
Нч	6415	85 / 1,33	62 / 73	9 / 10,6	7 / 8,2	–	7 / 8,2

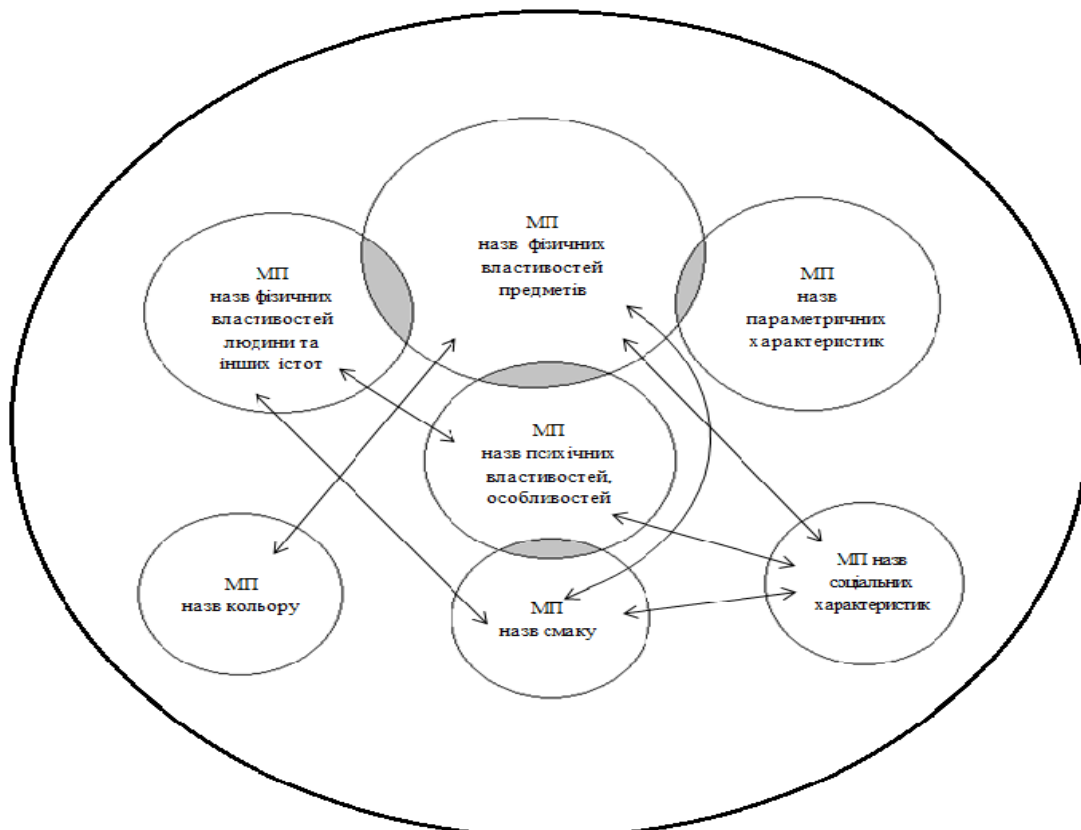
Бр	9718	134 / 1,38	97 / 72,1	20 / 14,9	5 / 3,9	1 / 0,7	11 / 8,4
Бл	4162	50 / 1,2	38 / 76	7 / 14	2 / 4	–	3 / 6
Хц	4569	89 / 1,95	60 / 67	9 / 10,1	12 / 13,5	2 / 2,7	6 / 6,7
Ш	5567	126 / 2,26	83 / 65,8	22 / 17,4	16 / 12,7	4 / 3,2	1 / 0,9
Кж	5900	140 / 2,37	105 / 75	25 / 17,9	3 / 2,1	4 / 2,9	3 / 2,1
Тр	6420	143 / 2,23	96 / 67,1	14 / 9,8	18 / 12,6	6 / 4,2	9 / 6,3
Трб	7062	49 / 0,69	34 / 69,4	4 / 8,2	6 / 12,2	3 / 6,2	2 / 4
Пр	4879	76 / 1,56	43 / 57	11 / 14,5	14 / 18,4	2 / 2,2	6 / 7,9

До приядерної зони належать якісно-означальні прислівники (від 3,8 %) до 17,9 %) та в кількох говірках (Зр, Пщ, Ір, Нч, Хц, Ш, Тр, Пр) ще й іменники (від 5 % до 18,4 %) та предикативи (Зр, Пщ, Ір, Нч, Хц, Ш, Тр, Пр) (від 4,3 % до 10 %). В одній говірці (Кл) прислівники (11), іменники (12), дієслова (8) та предикативи (9) зі значенням якості вживані з незначною різницею в частотності (від 8,2 % до 12,4 %). У говірці с. Коженики Білоцерківського р-ну Київської обл. іменники, дієслова й предикативи зрідка вживані (по 3-4 випадки), у решті говірок дієслова та предикативи (по 1–3 випадки), а в кількох із них зовсім відсутні дієслова (Ір, Нч, Бл).

У структурі ФСП якості вирізняємо 7 мікрополів (МП) на позначення кольору, смаку, фізичних, психічних, температурних, параметричних і темпоральних характеристик (див. рис. 1).

Рис. 1

ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ЯКОСТІ

Найбільш чисельну групу (393 слова) становить мікрополе на позначення фізичних властивостей предметів, які сприймаємо органами чуття та / чи за сукупністю знань про них. У мовленні діалектоносіїв воно представлене найчастіше прикметниками, рідше – дієсловами, іменниками, прислівниками і предикативами [ста|рий, га|рний, пов|ний, го|лодний, р'ів|ний, важ|кий, лов|кий, л'ов|ки, про|стий, го|товий, р'ас|ний, пи|шний, па|хуш|чий, к'ра|йн'а, л'ип|ке, св'і|жен'кий, жи|ва жи|в'іс'ін'ка, пов|ні пов|ніс'ін'к'і, хрум|т'уч'і, здо|рово, к'ру|то, р'ім|нен'ко, круг|лен'ко, л'ов|ко, бра|во, др'і|бнен'ко, плос|к'іше, поста|р'іє, на|суш|уйут', ізсу|шили, підмоло|дит', су|шки, су|ша, суш|н'ак, р'ів|нина, нечис'т' та ін.): а то|д'і йі|л'и ста|ре сал'о / й жи|л'удки ни бо|л'іл'и; а то|д'і вже во|но та|ке / поста|р'іє; та|ка ж га|рна ко|робка бу|л'а; а то|й йак по|сту|кає / да|к д'і|жка ж пу|ста (Кн); а ха|тка та|ка ста|рен'ка / по|га|нен'ка; сп'і|дниц'а р'ас|на до|вга / шал'а су|кон:а га|рна; о|це йак л'і|том та су|ша; суш|н'ак / рани|ши йа|кий жи суш|н'ак / виш|н'і сушен'і (Зр); на р'ів|ному та|к ни си|дит'; і о|тож в'і|кони ота|к'і важ|к'і; і н'іс' йа|кий лов|кий; ну а це ж хл'і|б про|стий ни на дро|ж'чах пик|л'и / а на к'іст'і; то с'і|чина во|на го|това (про ка|пусту); ул'н'і йак су|ц'іл'н'і / то|тожи ж до|вбу|т'; назб'і|райут' та|к'і нивил'ичк'і пов|н'і но|ч'овоч'ки; на|суш|уйут' ка|пусту / це ви|л'іке" лист'а на|суш'ат' на|тому; то|д'і туди ж ки|да|йут' туди все / груш|ки су|шки (Пш); о|с'о оту|ди до Пит|ровс'кого ху|тора в л'еву с'то|рону / туди р'ів|нина (Бр); жи|ва жи|в'іс'ін'ка за|кидка (Ш); за|раз зна|йіте вс'а|ка і нечис'т' по р'і|чці (Кж); по|мойму кру|жки / спи|ц'ігално з|робл'ино ота|ким тим / р'ім|нен'ко / а тут круг|лен'ко; ви|ступ / по|кине / шо|б бра|т' же з|ерно л'ов|ко бу|л'о; а то|д'і вит'а|га|йім та|м пол'о|виночку чи дв'і / по|р'і|жим др'і|бнен'ко (Пр); і йо|го п'і|домо|ложу|йіши / п'і|домо|ложу|йіши о|то шче і су|хариками; Га|л'у / підчи|ни к'істич'ко і підмоло|ди // це підмоло|дит' т'рохи п'із|н'іше (Тр); вже вч'н'али // та|рано вс|танили / п'і|доб'єш / шо|б па|хуч'іший хл'і|б бу|в / о|це та|кий при|м'ет / да / шо|б па|хуч'іший хл'і|б (Ст); хл'і|бину йак вит'а|гниши / а то|д'і п'і|дкиниши / та йак во|на п'і|с'каку|є бра|во / з|начит' / го|товий хл'і|б (Пг)] тощо.

У діалектних текстах засвідчено 311 слів, що репрезентують мікрополе на позначення фізичних властивостей людини та інших істот; це здебільшого прикметники, іменники, зрідка прислівники і предикативи [ни|годна, ни|годн'іша, ста|р'і, лов|кий, моло|д'і, га|рн'і, кра|с'іва, бол'на, кучи|р'авий, р'а|ба, ва|л'урна 'гарна, вродлива', здо|ровий, ди|белий, бра|вий, жи|вий, сп'і|рка, по|хил'ий, че"пур|н'іш'і, ма|лен'ку, ма|нен'ку, моло|ден'ку, ма|н'іс'ін'к'і, нивил'ичкий, по|га|нен'ку, 'молод', моло|д'о|ж, п'і|ан'уга, наре"чений, моло|дий, га|рно, стра|шно, 'добре, гід|ко та ін.): а мо|йа ди|тина ни|годн'іша за|мене" / ни|годн'іша / ни|годна пр'а|мо н'і|куди; да|к с'ходил'ис'а ж ста|р'і л'удки би|с'ідуват' (Кн); і здо|ров'і й бу|ли; а ц'і ж моло|д'і та га|рн'і / три д'і|вки; а ба|ба та|ка ста|ра йак йа о|це ж; у мо|го с|вата сис|тра / га|рна бу|ла / Па|ла|жка Зу|й / та|ка кра|с'іва; од|на ди|тина / с|тидно ж йак го|лодна бу|де; ба|т'ко ко|н'ачку ку|пив та|ку ма|лен'ку / по|га|нен'ку; та|к га|рно пов|б'і|ран'і (Зр); та|м дв'і д'і|вчат оту|ди да|л'ш'і / бол'на ли|жит' с'і|час, «кучи|р'авий гво|здиче / по|га|н'ай кон'і ш|видче"» (Пш); во|ни ж вже п'і|ан'і вс'і; са|довл'ат' ц'у сво|йу моло|ден'ку ж іно|чку і ви|зут' у|поле; у|же ж во|ни че"пур|н'іш'і у|них; о|то моло|д'о|ж іж:и|вала о|то та|к; а моло|д'і спл'ат'; со|рочка ви|шита в моло|дого; соб'і|райш'а наре"чений / моло|дий од'і|вайе"ц'а йак о|бично рани|ше вд'і|валис'а; а же"ни|ха мо|же й стра|шно й ди|виц'а йа|кий в'ін / йак Сти|ц'ко (Пр); до|чка приви|зла ма|нен'ку ди|тину; та м'іс'а|ц'ів с'ім побу|ла та ве|рнула|с' до|дому / бо та|м то|жи стра|х'іт'а / п'і|ан'уга та|кий; а ти|пер 'добре; а ти|пер і в кар|ман'і ти|л'ул'і / йак т'і|ки гід|ко / ви|пила (Кл); ше і Ка|лина жи|вий бу|в (Нч); ну во|ни ма|н'іс'ін'к'і і о|так го|дувала 'на|че йа; ше ж Ми|т'ко нивил'ичкий; а та|м бу|в син / Ми|кол'а / бра|вий / здо|ровий та|кий (Бр); і все 'молод' / ц'в'і|тушч'а 'молод' / вс'а в ук|раїнс'кому; а ба|т'ко по|бач'ив / о|й ста|ра ж / уха|тила / ди|тина йа|йце (Тр); а ба|ба бу|л'а сп'і|рка та|ка (Кж); йе с|та|рши|й му|жик / ну по|хил'ий йа|тби йа с'і|час; ста|ри|ки та|к'і / хо|дил'и за с'і|валко|ю (Пр); до|кого до д'і|вчат ста|рос|ти хо|дили // а д'руга ж та|ка чимс' во|на ни ва|л'урна / й ста|рос|ти ни 'ду|же йдут' (Ст)] тощо.

Досить розгалужене в діалектних текстах (258 слів) мікрополе на позначення параметричних характеристик, сформоване переважно з прикметників, спорадично іменників, прислівників і предикативів [мал'єн'кий, ма'н'ун'ке, к'ругл'і, ви'ликий, нивил'іка, здо'ровий, здоро'вен':і, ши'роке, ши'ро'чезне", тов'ш'че, до'вгий, до'в'ген'кий, к'рупний, круп'н'іша, ви'сокий, гли'бокий, уз'яку, у'жча, у'зесин'ку, то'н'іс'ін'ку, др'іб'на, др'іб'ниц'а, кругл'ак, мен'шин'ку, ши'роко, гли'боко та ін.): тут то'же мал'єн'кий стол'ик; бу'л'и ко'робки / та'к'і к'ругл'і' зогнут'і із до'сточки; у'в'ід'і наче йак хви'нери / т'іки тов'ст'іше; за'с'ік та'кий / йа'шчики / ну здо'ровий (Кн); бат'ко ко'н'ачку ку'тив та'ку мал'єн'ку / по'га'нен'ку; а ко'ли са'ло і ци'бул'і / і'ж:ари ба'гац'ко / ви'лику с'ковороду і'ж:ари; і то'д'і ви'кач у'йут' і'х ота'к'і кругл'єн'к'і (Зр); до'вга до'шка од'на й др'уга / і по'пир'єчка; ша'пли'ки дав'но та'к'і ви'лик'і ши'рок'і у' ка'ждого бу'л'о; може хто й ку'пав'є а у ша'пли'ку / ну во'но та'ке ши'роке / ши'ро'чезне"; по' йому тру / тру / тру / й тру / й тру / по'ки во'но з'робиц':а нивил'ич'к'і галу'шич'ки; осо'кор до'в'ген'кий (Пш); і ше ж там бу'ли на'миста / о'ц'і сп'р'ажн'і та'к'і ж то ж йес'т' на'мисто к'рупни'є (Ір); у' ка'жного л'аточка зимл'і там ма'нен'ка / го'роде'ц' ма'нен'кий; к'ругл'і та'к'і по'моки; по'моки ве'л'ик'і ро'бимо (Кл); при'шов Пу'лип у та'ких до'вгих до'вгих ха'л'авах; ко'ли в'ін наче сто'йит' у та'к'ій до'вг'ій до'вг'ій ши'нел'і (Нч); та'кий ка'м'ін' ви'сокий; а зар'ічок той бу'в д'уже гли'бокий; ну а там бу'ло гли'боко (Бр); та і в'ін у'же та'кий б'іл'ш'ін'кий став т'рохи; в'ін же ше бу'в ма'н'ус'ін'кий; а там бу'в син / Ми'кол'а / бра'вий / здо'ровий та'кий (Бл); да'к у нас та'ка бу'л'а бо'чичка у'зен'ка; мал'єсин'ка та'ка з'робл'іна р'учечка; до у ко'ст'рул'ку / ота'ку / до у мен'шин'ку / до в' ку'хл'іку; а то все та'ке / др'іб'ниц'а (Хц); о'дин к'рупний з'робили ко'л'госп; у'зен'кий дв'ір бу'в; ка'довби / шо бу'ли ота'к'і здо'ровен':і (Ш); ви'р'ізуван'а / да на тов'стому пол'от'н'і ви'р'ізуван':а; ро'бил'и раніше о'то з'руб'і со'роч'ки (Кж); н'і / ни од'інаково / то с'ічина ка'пуста / а то шат'кована / – Ну ц'а же др'іб'на / с'ічина / а та та'ка круп'н'іша / – а'га / та к'рупна; шо'б у д'і'ж'ку вкл'адац':а по'си'редин'і ву'жча; а'га / а'га / на д'і'ж'ку та'ка са'ма / с' кри'шич'койу / кругл'єн'ка; ша'п'ик це та'кий б'і'л'ший / а л'а'ханка це нивил'ич'ка; а во'но ж мо'жна ска'зат' т'іки кругл'ак і тут дв'і д'і'рочки (Пр)] то'що.

Фіксуємо й чимало одиниць (132) мікрополя на позначення психічних властивостей, особливостей характеру та інших ознак людини, репрезентованих прикметниками, предикативами, прислівниками та іменниками [ст'раш'ний, до'вол'на, до'бра, хо'роший, в'редний, б'ідне 'нешасне', б'іднин'ке 'тс', шко'дл'іва, пам'ятл'ива, при'ятне, лука'ві, дур'н'і, нисир'д'єчний, мил'о'сердний, жал'ко, ст'рашно, с'т'идно, нив'добно, нисл'адко, т'рудно, че'сно, сов'існо, добро'сов'існо, хара'шо, с'м'ішно, луч'ше, добро'та, стра'х'іт':а та ін.): с'тол'ар бу'в д'уже хара'оший; то'д'і о'то д'іти / йак при'йхал'и о'ц'і рус'к'і / пири'бил'и / та жал'ко (Кн); од'на ди'тина / с'т'идно же йак го'лодна бу'де; ни д'ужи бу'л'о ва'жно; то ми з'разу бо'йалис' у ко'л'госп / шо ст'рашно; і у'се гар'но / і ба'гато / і все до'бре" (Зр); ти'пер у'же розум'н'іш'і с'тал'и (Пш); ну мо'лод'о'ж'і все бу'ло до'бре / все хара'шо; і так же йій ни'при'язно бу'ло п'ерид чо'лов'іком; ран'ше д'і'в'чатам бу'ло т'рудно за'м'іж' вийти (Ір); та м'іс'ац'ів с'ім по'була та ве'р'нула'с' до'дому / бо там то'жси стра'х'іт':а / п'я'н'уга та'кий; ну ми'н'і инти'ресно / йак то'б'і ни с'т'идно; д'уже ми'н'і бу'л'о пл'охо жит' із ни'ми / з' д'іт'ми (Кл); та'ке й йе т'ій б'ід'н'ій ба'б'і Па'ш'і; а ма'ти й'ій / Ма'р'ійкина / ка'же / та'к'і би'с:ов'іс'н'і; а зо м'нойу та'ке ст'рашно ро'билос'а; так ми'н'і по'гано; ми'н'і луч'ше й луч'ше ста'йє; ч'у'йу / шо ми'н'і наче лехи'шин'ко (Нч); йа ж й'ій так ст'ройіла го'р'ко; і о'це ж ми з ним гу'л'али / по'хо'рошому; ми'н'і до то'го с'м'ішно бу'ло; ка'жите / л'уди до'бр'і / шо т'іки с'в'ітов'і од'ному бу'л'и рад'і (Бр); во'но ж й'істи б'іднин'ке хо'т'іло; йак во'но б'ідне зара'з бол'не; а'л'и йа то'б'і ска'жу / ну та'кий / нисир'д'єчний (Бл); ой гар'но раніш'и гу'л'али; та'к'і дур'н'і л'уди бу'л'и; спа'сиб'і Го'споду мил'о'сердному (Хц); а ро'били ми д'уже че'сно вс'і; і добро'сов'існо при'д'іл'али у'вагу д'л'а зе'мл'і; го'сподар'увал'и че'сно й сов'існо (Ш); от та'ка бу'л'а / та'ка бу'л'а шко'дл'іва; та бу'л'а д'ужи по'гана ма'чуха; і хара'шо бу'л'о; а ма'ти бу'л'а б'іднин'ка од'на (Кж); во'на

була така добра жінка; так він / каже / в дурках і помре; вона така доволна; ну наскільки була доброта / ви вйавім' наскільки доброта; ми ні там так харашо; а вони танцюють у городі гопак // кроков'як / полки / отакі різні танці / і так весило; так ми ні так нивдобно стало; а ми ні там стидно; що йак т'іки розумна голова в ц'ойі дитини; йа така ж бизсилна була (Тр); та розумні ти пер загорнул и вз'али / а то ж стоїало /; ото так було / погано було (Трб); а йа така пам'ятлива була / гет' усе в с'віт'і / г'лану / і вишійу / г'лану / і вишійу (Бл); той староста / був / ну йак // ну ни вредний по су'їдс'к'і (Тн); нивістка хороша по'палас' (Рз)] тощо.

Менші за кількістю одиниць мікрополя на позначення кольору (87), смаку (83) та соціальних характеристик (79). Мікрополе на позначення кольору формують переважно прикметники, зрідка прислівники, дієслова, іменники [б'їлий, б'їлен'кий, чорний, чирвон'ї, зелений, жовтий, рудий, сивий, мурий, р'абий, бл'єдний'кий, цв'їтнен'кий, б'їло, б'їл'ил'и, уб'їл'увал'и, зил'їн'їє, засил'їл'а, б'їл'а'ки, б'їл'о, к'расн'ї, чирвонц'ї та ін.): ми б його ни бачили / йак'ий він той б'їлий хл'їб / ми ж його йїли чорний; це полотно б'їл'ат'; це так б'їл'ил'и полотно (Зр); миски б'їл'ї / і в'с'ак'ї; а рушніки в'їшали чирвон'ї / давно чирвон'ї; така в нас кобила була в йаблуках сива; так і зил'єн'ї йак пок'расиш бул'и (про великодні яйця); йа йїх ни л'убл'у / йак або й зил'єне / або й чирвоне / та воно бирец':а (Пщ); ото сива така сива самогонка; оц'ї ж чоботи з чирвоними хал'авами; йак'би д'ївка була гожа / а то руда та погана; а полотно таке б'їлен'ке (Ір); шоб л'єнти були чирвон'ї // чирвон'їю л'єнтою втирай'уц':а / шоб к'рас'їв'ї були; ос' йа тоб'ї при'їс к'нижку чирвону (Нч); а та дубина така аж ч'орна; а йа ч'ос' його ни в'а'жайу / шоб чирвоний той морс; б'їл'їми шил'и нит'ками / б'їл'ї ме'режки шил'и; ото у'же зил'їн'їє к'пуста; салма б'їл'ил'а / ... вистил'ал'и л'їтом йак сонце / уб'їл'увал'и; тод'ї на воду носил'и б'їл'ил'и (Кл); і спурішки в'с'акого рода були й чирвон'ї й чорн'ї; виб'їл'уйут' його // руд'їю перше / а тод'ї виб'їл'уйут'; воно тод'ї таке жовте / йак в'їск / йак вип'єре'ц':а / жовте / йак в'їск; а в Козин'ї жив йєврей такий / шо де'р'жав оц'у лавочку йак хоч кожа / і хром / і йухта / і жовта / і чорна; бур'аки чист'ат' ни столов'ї / а спиц'їал'но ц'ї / шо на квас / так'ї чирвон'ї; поки його уб'їл'їш те пол'отно / до б'їлого; тод'ї б'їл'ил'и те пол'отно (Ш); у кого хот'ат чирвоне (яйце) дл'а д'їтей; а тод'ї б'їл'а'ки / так і здоров'ї б'їл'ї (Хц); а там пр'амо отак'о б'їлий п'їсок був; в т'їй хат'ї так б'їло було помазано (Бр); б'їл'їм замазане; воно вб'їліне / пол'отно ж б'їлат'; п'їдтичку ту засил'їл'а та ходит' за син'ана п'їдтичка; і бул'и чирвонц'ї (Кж); і картопл'а така ч'орна / ч'орна; дв'ї к'в'їточ'ки ми ні прич'їпили так'ї бл'єдний'к'ї (Тр); соб / ца'бе / там / р'абий / чи мурий / називал'ис' так вол'и; і пл'аточок / цв'їтнен'кий йак'ийс' (Пр)].

У фрагментах діалектних текстів, де мовці розповідають про особливості народної кухні, приготування та зберігання продуктів, нерідко фіксуємо одиниці мікрополя на позначення смаку [старе, добрий, доб'р'їший, кисл'а, кислен'кий, кислуватий, солодкий, хароший, в'кусна, смаш'не, па'хушче', соїд'н'їший 'смачніший, більш поживний', сол'ил'и, покисл'а, прикиш'ий, сол'онина; лакотки, лакома 'ласощі'): а тод'ї йїл'и / й жил'удки ни бол'їл'и / бо вс'їгда ж старе сал'о давал'и скот; ото сол'ил'и й при'в'їшувал'и (про сало) (Кн); і оце така закуска п'їсл'а боршч'у / і добре / добре було / пр'амо добре (Зр); корж жи спик'ти / а тод'ї нам'нат' маку та сахару накидат' / та шмат'ками потой / та й добре' йак'е (Пщ); і в'їл'у морсу / шоб кислен'кий; кажут' л'уди / доб'р'їший боршч' / з бур'аком; намочил'и / покисл'а / і змил'и / зварил'и (про квашу) (Кл); доброго салц'а / жовте таке / і товче / товче /; та пик'ли олатки / добр'ї були; гор'їлка г'їрка / а мед же солодкий; молока доброго дадут' (Бр); а ти пер н'ї ни спичеш доброго (хліба); і пичеш / і добрий хл'їб / разовий (Хц); йак у'же він хароший / по'пробуйут' кислуватий (про квас); в'кусна вода сил'но; таке все було в'кусне й смаш'не пригот'овліне (Ш); кисл'а к'пуста / вар'ат' із

пишоном; а чо²⁰ воно бул'о **добре** тод'і таке; та воно така **смашна** / та **добра**; ой **добр'і** (галушки) бул'и (Кж); наск'іл'ки в'ін **сойідн'иший** оцей боршч / **добр'иший**; такий **житн'ий** хл'іб // а от такий хл'іб // **вкусний**; чи в'ін тод'і був такий **добрий**; а **йісти** к'іс'іл' **кислий** (Тр); в'ін **прикиш:ий** / ну **добрий** / **добр'і** й вареники **добр'і** / **добрий** сир / хоч і **кислий** / в'ін жи ни **дужи** таки **кислий**; сир **сол'ил'и** в **д'іжку** / **одтопл'ат'** **чут'** / **чут'** / **шоб** менш **сироватки** і в **д'іжич'ку** **присол'уйут'** / **туди** й **масл'о** **сол'ил'и** (Трб); **сол'онина** / у **сал'ов'і** / **спиц'і** **ално** в **сал'ов'і** / і **добра** / **добра**; **макушку** **називайш'**:а / і **одр'ізайим** / і воно **пахушче^м** / **добре** й **вкусне** (Пр); **ни**ма / **кажу** / **вкусн'иших** **катл'ет'ів** / **йак** з **молодого** **тил'атки** // **просто** **солодке** / **катл'етів** **н'і** **ж** **чого** **вкусн'иших** **ни**ма (Ст); **ти**пер і **катл'ети** / **й** **голуб'ц'і** / **й** **набив'н'і** / і **шо** **ви** **хочите** **наст'авл'айут'** // **а** **це** **воно** **ни** **йде** в **милостину** / **потому** **шо** **це** **йіст'ва** **лакома** / **лакомки** **все** (ВЯ)].

Одиниці мікрополя на позначення соціальних характеристик найчастіше характеризують людину за її статками, особливостями життя, освіти, родинними стосунками [**б'ідний**, **багатий**, **багатиший**, **нибагат'і**, **ниб'ідн'і**, **роскошний**, **розкошнин'к'і**, **р'ідн'і**, **чужий**, **нир'ідна**, **багатша**, **старшу**, **грамотна**, **ниграмотна**, **т'рудне**, **роскошно**, **харашо**, **луч:и**, **погано**, **пл'охо**, **гарно**, **ловко**, **зажиточно**, **стар'ц'і** та ін.): **а** **тод'і** **вже** **йак** **б'ідним** **л'уд'ам** / **дак** **стар'і** **розносил'и**; **дак** **той** **жи** **чол'ов'ік** / **шоб** **бул'а** **доч'ка** **багата** (Кн); **ни** **дужи** **роскошно** **жили** **до** **кол'госту**; **цих** **бур'ак'ів** **напи'чеш** / **завтра** **такий** **роскошний**; **а** **вс'оравно** **сход'ац'а** / **р'ідн'і** / **це** **д'іти** / **чи** **сист'ра** / **чи** **брат**; **ти** **вже** **ж** **таки** **чужий**; і **ви** **б** **купил'и** **чи** **хто** / **дешиво**; **кинут'** **на** **диш'еву** **ц'іну** (Зр); **а** **хто** **багатиший** **то** **луч'іше**; **ти**пер **оце** **погано**; **ну** **воно** **ж** і **луч:и** **знайши**; **ми** **ж** **нибагат'і** **бул'и** (Пщ); **та** **ти**пер **молод'і** **ниб'ідн'і**; **йа** **була** **б'ідна** / **н'іх'то** **ми**не **ни** **пос'ватав**; **мамка** **була** **багатшого** **бат'ка**; **а** **тод'і** **вже** **наприк'інц'і** **викидає** **хто** **золо'ту** **грошину** / **а** **йак** **б'ідн'иший** **се^м** **ребрану** / **ни**ма **лен'ку** **грошину**; **во**на **п'ішла** **до** **мамки** **р'іднойі**; **зайіж** **джал'и** **р'ідн'і** **де** (Пр); **та**к і **розкошнин'к'і** **були**; **ми** **просто** **жили** **йак** **двоє** **л'удей** **чужих** **ум'іс'т'і** і **вс'о**; **а** **то** **дв'іч'і** **була** **за** **старшу** (**дружку**) (Нч); **т'іки** / **шо** **йа** **ниграмотна**; **той** **сал'дат** / **дума** **соб'і** / **та** / **баба** / **харашо** **живе**; **шо** **зараз** / **кажут'** / **пл'охо** (Бл); **шо** **зараз** **сал'о** / **мн'асо** **дороге** / **о**; **т'рудне** **пол'оже** **н'і** **йа** **зараз** **жит'**; **дак** **п'рийдут'** **свої** **р'ідн'і** / **на** **с'ватан'а** (Хц); **це** **в** **та**к **і** **х** **б'ідн'иш'іх** **л'удей** **було**; **але^м** **тоже** **його** **т'агали** **б'ідного**; **одна** **ж'інка** **була** **на** **все** **сил'о** **грамотна** (Ш); **шоб** **во**ни **ц'ого** / **чесних** **баб'ів**; **то** **там** **хоч** і **чужа** **бул'а**; **там** **жил'а** **мо**йа **баба** / **нир'ідна** / **а** **сист'ра** **мо**йейі **баби** (Кж); **у** **нас** **д'ід** і **баба** **були** **та**к і **багат'і** / **ни** **багат'і** / **а** **хаз'айі**; **ну** **бачите** / **ранше** **ни** **бо**йалис'а / **от** **л'удей** / **стар'ц'і** / **пост'рон'і** / **с'ідай** / **пирис'ниш** (Тр); **а** **йак** **та**к і **б'іднен'к'і** / **то** **ко**со^ю **косит'** (Трб); **а** **жил'и** **дуже** **гарно** / і **л'уди** **жил'и** **ловко** / **зажиточно** (Пр)].

Майже однакова кількість одиниць формує мікрополя на позначення температурних і темпоральних характеристик, відповідно 38 і 37. Мікрополе на позначення температурних характеристик здебільшого включає похідні від твірних основ **холод-**, **тепл-**, зрідка **гаряч-**, **жарк-** [**теплий**, **типлен'ке**, **тепло**, **хол'одний**, **холод'нен'кий**, **хол(л)одно**, **вихолола**, **похол'оне**, **хол'одне**, **гар'ачу**, **нигар'ача**, **жарко**, **жара**): **бул'о** **за**пар'уйе **гар'ачойу** **водойу** (Кн); **тод'і** **оце** **ж** **навис'н'і** **рано** **та** **тепло** **ж** (Зр); **у** **гар'ачу** **воду** / **воно** **роз'мокне^м** і **мона** **сажат'**; **а** **йак** **жарко** / **поп'робуй** **його** **донисти** **до** **молодого**; **з'і**мо^ю **ни** **дуже** **с'вайба** **бул'а** / **бо** **воно** **ж** **хол'одно** (Пщ); **ни** **коли** / **бо** **це** **жара** **ота**ка (Кл); **а** **всеод**но **в'ітиреч'** **такий** **холод'нен'кий** **там** **пров'івав**; **ну** **холодно** **ж** **було** (Бр); і **п'ришл'и** **у** **веч'ір'і** **воно** і **тепл'е** (Хц); **с'тавл'айут'** **це** **в** **хат'і** / **у** **теплому**; **хол'одне** **варили** (Ш); **ста**новим **на** **п'іч'** / **на** **типлен'ке** **ча**с'ів **на** **ш'іс'т'**; **потом** **та** **за**парка **вихолола**; **йак** **ми**н'і **було** **вже** **тепло** (Тр); **ото** **в** **п'іч'** **пос'тавл'ат'** / **одтопиц'а** / **нигар'ача** / **нигар'ача** (**сметана**) **шоб** **одто**пил'ос'а; **шоб** **ни** **в** **гар'аче**; **во**на **т'рохи** **похол'оне** (Трб); **просто** **п'ідл'ивайим** **оц'у** **воду** **іс'мел'им** / **у**же **хол'од'нен'ку** / **п'ідл'ивайим**; **було** **темно** **там** / і **холодно**; **он** **у**же **жарко** **в** **хат'і** (Пр); **на**кл'а **де**ш **сми**тани / і **с'тавл'ай** / **ни** **на** **гар'аче** / і **ни** **на** **холодне** // і **погл'а**да^йут' / **йак**шо **во**на **вже** **с'ілас'** / **зн'і**ми **із** **типл'ишого** **на** **холодн'іше** (Ст). У цьому

мікрополі спостережено 4 випадки десемантизації у власній назві Холодний Яр, що позначає заліснену місцевість на Чигиринщині: *і од того озе^{ра} про^{рит} і хо^{да} аж до Холодного Я^{ру} / Холодний Я^р / з^{най}и^ш (Бр)*. У власній назві відображені особливості рельєфу та температурних показників.

У мікрополі на позначення темпоральних характеристик переважають слова з коренями *скор-*, *довг-*, *част-*, *пізн-*, *швидк-*, *ранн-* [давн'є, дав^{но}, ран':є, ран':ій, п'із'н'ойі, п'із'н'ого, гл'упу 'пізню', довго, на^{довго}, довго^в іч'на, скоро, часто, ш^{видко}, бист^{рен}'ко, жи^{вен}'ко 'швидко', старо^{вин}:е): ну в нас довго бу^л а о^ц'а ко^робка (Кн); *їа ни вмру скоро*; *так ми часто с'м ійи^{мос}'а*; *бат'ки по^{мер}ли вже дав^{но}* (Зр); *во^{но} дав^н'є* (Пщ); *а та шо ни ійіде та довго си^{дит}' в д'євах* (Ір); *довго во^{на} пу^{сту}вала ж та хата* (Нч); *це ж п'із'н'ойі осе^{ни}*; *будиши ти довго^в іч'на* (Бр); *і ни чут' / і ни чут' / вже дов^{ген}'ко / в ін при^б і^{га}йе / Кол'а* (Бл); *т'іки то ж дов^{ше}* (сікти) / *а шатков^{ни}ц'у ш^{видко}*; *оце усе ж во^{но} старо^{вин}:е* (Хц); *бист^{рен}'ко йд'ім'*; *в мене ба^{ба} то^{же} жи^{ла} дов^{ген}'ко*; *то вже на го^р'і наро^{били} п'із'н'ише* (Ш); *і ми вже при^гнал'и аж у гл'упу ос'ін'*; *гарно в'їа^жут' і ш^{видко}* (Кж); *і жи^{вен}'ко йо^{го} роз^{би}ла і ійісти*; *ка^{же} / по^{ла}малос' на^{довго}* (Тр); *і ма^{ма} пи^{кл}'а довго хл'іб у д'і^ж'і*; *бист^{ро} то^д'і ско^л'отиц'а* (Трб); *на ран':є / а йак на з'імн'є з'аб нази^{вав}'а / а йак ран':ій / вскл'ад о^{рал}'и*; *їа ни^{дор}ос^{та}в і в'ї^жок / чи до ву^здечки / ну а во^див од ран':ого й до п'із'н'ого* (Пр)].

У діалектних текстах засвідчено типові міжрівневі (морфолого-синтаксично-словотвірні) категорії, характерні для якісних прикметників та похідних від них якісно-означальних прислівників, що мають такі значення:

– співвідносної міри якості, тобто ступені порівняння, представлені в текстах переважно простою формою вищого ступеня, утвореною переважно за допомогою суфіксів *-иш-*, *-иш-*, зрідка *-ч-* та *-ч:-*, а також суплетивних форм: у *в ід'і наче йак хви^{нер}'и / т'іки тов^{ст}'ише* (Кн); *то л'уди здо^{ров}'иш'і бу^{ли} /; то л'уди о^{то} стар'иш'і й жи^вут'*; *нас три сист^р'і / так од^{на} са^{ма} мо^{ло}диша од нас*; *а мо^їа ди^{ти}на ни^{год}'н'иша за мене^н / ни^{год}'н'иша / ни^{год}'на п^р'амо н'і^{ку}ди* (Зр); *ти^{пер} у^{же} роз^{ум}'н'иш'і с^тал'и*; *во^{но} тон^{ши} і лу^ч:и*; *кучи^р'авий гво^{зд}'иче / по^{га}'н'ай кон'і ш^{видко}'е^н*; *ну їа лу^ч:и но^жем*; *мо^{жу} й р'ідиши зро^{бит}' / йак на^{рав}иц'а*; *мо^{жу} зро^{бит}' їа й гу^{ст}'иши* (про страву) (Пщ); *у^{же} ж во^{ни} че^н'пур^н'иш'і у них і гроши^н'ата йест'*; *ма^{мка} бу^{ла} ба^{га}тишого бат'ка* (Ір); *ка^жут' л'уди / до^{бр}'иший боршч / з бур'а^{ком}*; *бат'ушка йак хто зап^л'атит' лу^ч:е / лу^ч:е мен':а да^с'т'* (Кл); *а то^д'і по^стили // здо^{ров}иш'і бу^{ли}* (Ш) та ін. Синтетичну форму вищого ступеня порівняння засвідчено й у субстантивованих прикметниках: *хто йо^{го} зна^йе / йа^гби це х^{то}йізна хто із стар'иших* (Кн); *а цей мен'иший коло нейі*; *а то д'в'іч'і бу^{ла} за старшу* (дружку) (Нч). Зрідка фіксуємо синтетичну форму найвищого ступеня порівняння прикметників і прислівників: *ну їа ж най^старша ж ос^{та}лас'* (Тр); *а ми ж тут най^ближче* (Ш); *ребра по^{бил}'а / а с^мерти ж ни^{ма} // бо їа най^стар'иша в ку^т'ку вже* (Бл); *рого^{ве} на^мисто // доро^{ге} та^{ке} бу^{ло} / йак ши^п'шина / або йак г'із'іл // то ж во^{но} бу^{ло} доро^{ге} / най^доро^ж'че бу^{ло}* (Жр); *а во^{на} пи^{ри}жи^{ва} // у нейі по^снулас' та^р'ілка най^краиша з рук / у^пала і роз^{би}лас'* (Пг) та аналітичну з допоміжним словом *самий*, яку мовці утворюють і від прикметників суб'єктивної міри якості: *їа бу^л'а са^{ма} с^тарше^н'ка* (Кж), і від простої форми найвищого ступеня: *їа са^{ма} най^старша бу^л'а у сим'її* (Кж);

– суб'єктивної міри якості предмета: *тут то^{же} ма^л'ен'кий с^тол'ик* (Кн); *а по^{лот}'но та^{ке} б'ілен'ке* (Ір); *ко^рж св'іжен'кий жи / і шма^{точ}'ків / та^{ке} до^{бри}'е ж*; *і ко^рова ти^л'а при^віде у хат'і до лави при^вїазане / і у ко^{го} о^вечки / у хату / йак ма^н'ун'ке* (Пщ); *а тут йак хто ко^{ми}'рец' йа^кий ни^{ви}личкий* (Ір); *а хатка та^{ка} стар^{ен}'ка / по^{га}'нен'ка*; *і то^д'і ви^{ка}ч уйут' іїх ота^к'і кру^г'лен'к'і* (Зр); *і в'іл':у морсу / шо^б кис^л'ен'кий*; *до^ч'ка при^віз^{ла} ма^н'ен'ку ди^{ти}ну* (Кл); *та^к'і роз^{ко}шин'к'і бу^{ли}*; *ну во^{ни} ма^н'іс'ін'к'і і о^так го^{ду}вала наче їа*; *вс^тала і чу^{ст}вуйу так си^{бе} бо^{др}'ен'ко*; *оце йак зай^{де}те / то си^д'ім' ти^хен'ко* (Нч); *во^{на} / б'ідни^н'ка / ко^{жу}шок та^к'ий у нейі*; *та і в ін у^{же} та^к'ий б'іл'иш'ін'кий став т^рохи* (Бр); *с^катирт' т'кал'ас'а*

широ́ка та́ка / а на́кидку у́же тка́л'и узесин'ку / уз'ку; во́но вимаза́не га́рнен'ко; і ото́ накол'от' йо́го то́н'іс'ін'ко (Хц); ма́н'ус'ін'ка та́ка чарочка (Ш); та́к'і рушнич'ки та́к'і понати́кайм / а це ши́рок'і / а це ву́зесин'к'і спи́ц'і'ално; по́мойму кру́ж'ки / спи́ц'і'ално зро́бл'ино ота́ким тим / р'і́м'нен'ко / а тут кру́злен'ко (Прн), то́йа та́ку п'ідчино́чку робл'у / робл'у п'ідчинку // зро́бл'у ма́нен'ку на́че п'ідчинку; і на ка́блук'ах / і р'і́вн'і / і йак у мене о́с'о ба́л'етки р'і́внен'к'і / ра́зна мо́да бу́л'а / і на ка́блук'ах / і пр'а́мен'ко (Рз), представлене суфіксами -к-, -еньк- (-иньк-, -іньк-), -уньк-, -ісіньк-, -усіньк-, -есиньк-;

– надмірної інтенсивності ознаки, вираженої за допомогою суфіксів -езн-, -енн-, -ащ- чи префікса *при-*: *може хто й ку́навс'а у ша́плику / ну во́но та́ке ши́роке ши́ро́чезне*^н (Пщ); ка́довби / шо бу́ли ота́к'і здо́ровен':і (Ш), ну здо́ровен':і́й та́кий (про кадіб) (Кж); а ма́мка ж ли́жит' *ниго́д'ашч'а* (Тр); ну гол'одо́мор *прикрасно* зна́йу (Ш) або через повторення спільнокореневих слів: і *карто́пл'а та́ка ч'орна / ч'орна* (Тр), *це ж ст'ро́го на́стро́го при́казу́ют'* (Ір); *прийшо́в Пи́лп у та́ких до́вгих до́вгих ха́л'авах*; ко́ли в'ін на́че сто́їт' у та́к'ій до́вг'і́й до́вг'і́й ши́нел'і (Нч); і ті во́лот'ки в́же ота́ко по́хил'а́ц':а і *повні повніс'ін'к'і*; *жи́ва жи́в'іс'ін'ка* за́кидка (Ш);

– недостатнього ступеня вияву ознаки: *йак у́же в'ін ха́роший / по́пробу́ют' кислува́тий* (Ш); *дес' у́з'авса к'іт / а ко́н'і ду́рнува́т'і* бу́ли / йак рви́нули ж т'і ко́н'і / то́ Сан'ку ж ни в'били (Жр); *а то в о́ц'і́й хат'і та п'і́ч бу́л'а / а ота́к у хат'і / а во́но ж з'і́ма / в хат'і хо́л'однува́то* (Іг).

Специфікою досліджуваних говірок є вживання суфіксів суб'єктивної міри якості предмета у відносних прикметниках, що надає їм якісного значення: *че́ки та́к'і / ота́к'і жи́л'ізнен'к'і* (Зр); *а то ро́бил'и пр'а́мо та́к'і т'і / жи́л'ізнен'к'і* 'із тонкого металу чи низької якості' (Пр); *зна́чит' штан'ц'і та́к'і по́лотн'анин'к'і* 'простенькі' (Зр), що репрезентують пестливість – одну з ментальних рис українців.

У межах досліджуваного ФСП простежуємо внутрішньоговіркову та міжговіркову синонімію й антонімію. Власне говіркові синоніми записані в одній говірці, до них належать слова зі значенням якості (*га́рний, л'овкий, кра́с'і(у)вий; до́брый, в'кусний, сма́ш'ний; га́рно, л'овко, за́житочно, до́бри; ве́л'икий, здо́ровий; по́ганий, ни́ха́роший, пло́хий, не^нга́рний, гід'кий* та ін.): *в'ін га́рний // йо́го ж по́мичут' на те / на г'реб'ін' / а то́д'і в'ін га́рний; з'верху оту́то зав'язана / та́ка л'овка; йа́ке ли́це л'овке; на́мичут' л'овко* – *чос' га́рно засма́га* – і тут во́но го́рит' / *до́бри пи́риго́рит'* (Пщ); *а жи́л'и ду́же га́рно / і л'уди жи́л'и л'овко / за́житочно* (Пр) і во́но в'кусне бу́ло / *до́бре / бу́ло до́бре* (Ір); *та́ке все бу́ло в'кусне й сма́шне при́готовлине; в́же во́за га́рного сп'равили* – *то́же кра́с'ів'і та́к'і чере́вики; ви́лика ал'андра бу́ла в хат'і* – *но́чви / ди́рив'я́н'і но́чви здо́ров'і* – *по бе^нре^нгах бу́ли сил'н'і* *верби в л'удей* (Ш); *о́це там в Оленки ха́ти здо́ров'і; по́моки ве́л'ик'і* *робимо* (Кл); *д'ід Ми́кола / та́кий здо́ровий / ви́сокий га́рний па́рубок // і во́на бу́ла кра́сива // кра́сива* *д'івчина бу́ла; вобш'ч'е ни́ха́роша бу́ла то́д'і жи́з'н'; та́ка о́це йе ж сви́крухи бу́ло ра́зн'і йес'т' / і до́бр'і йес'т' / і пло́х'і йес'т'; і так во́ни і про́жива́ют' в'ік / га́рна в йі́х жи́з'н' / не^нга́рна; йа́к'і во́ни га́рн'і по́ган'і; гід'к'і бу́л'и го́роди* (Нч); *сп'равжн'е й ка́м'іне на́мисто // а це та́ке бу́л'о / ра́зне / і кра́сне / чир'воне / ра́кове / ти́пер'і́шн'е по́гане / це та́ке* (Рз) та ін.

Міжговіркові синоніми, коли близькі чи тотожні за значенням слова поширені в різних середньонаддніпряньських говірках, – також поширене явище в діалектних текстах: *а мо́йа ди́тина ни́го́дн'і́ша* *за мене^н / ни́го́дн'і́ша / ни́го́дна* *п'ра́мо н'і́куди* (Зр) – *там дв'і д'ів'чат оту́ди да́л'ш'і / бо́лна ли́жит' с'і́час* (Пщ) – і *та́ка ни́здо́рова* (Нч) – *а ма́мка ж ли́жит' ни́го́д'ашч'а* (Тр), де якісні прикметники *ни́го́дний, бо́лний, ни́здо́ровий, ни́го́д'ашчий* репрезентують сему 'хворий'; *а ц'і́ ж мо́лод'і та́ га́рн'і / три д'івки* (Зр); *а там бу́в син / Ми́кол'а / бра́вий / здо́ровий та́кий* (Блж) – *а бу́в шче о́дин бра́т па́рубок / кра́с'і́вий // ка́же / здо́ровий* (Тр); *і ти́чеш' / і до́брый хл'і́б / ра́зовий* (Хц) – *в'кусна во́да сил'но* (Ш) – і *ду́же ха́роша к'ва́ша* (Кж) – *нас'к'і́л'ки в'ін со́йі́дн'і́ший о́цей бо́рич' / до́бр'і́ший* (Тр); *бо ш'ви́дко ни в'м'і́е рват'* (Кж) – *би́стро то́д'і ско́л'оти́ц':а* (Трб) – і

живен'ко його розбила і йісти (Тр); *музика там у л'іс'і / гарно* (Хц); *і л'овко та тепла вода / та л'овко* (Пщ); *типер добри / оце іди / шо хоч купуй / типер добре* (Кл); *і харашо бул'о / ну добре* (Кж); *ми'н'і там так харашо* (Тр) тощо.

Зрідка фіксуємо контекстуальні синоніми: *бат'ко ко'н'ачку купив та'ку мален'ку / пога'нен'ку*, де лексема *мален'кий* набуває додаткової семантики 'недорозвинений, худий', а отже, поганенький (Зр); *та'ка довга л'ава* (Кж) – в *мене^u коси вилик'і бул'и / дуже вилик'і* (Тр), де прикметник *великий* ужито із семантикою 'довгий'; *бул'и і вил'ик'і горш'ки / а горш'чок це здоровий* (Хц) – *то'д'і здоров'і галушки / то'д'і здоров'і галушки* (Тр) – *а галушки та'к'і / ну йак би вам ска'зат' / ну йак харашо* йаблуко (Трб), в останньому прикладі прикметник ужито зі значенням 'великий'.

У межах однієї говірки засвідчено такі антонімічні пари (*ста'рий* – *моло'дий*, *б'ілий* – *чорний*, *б'ілий* – *с'ірий*, *чужий* – *р'ідний*, *здоровий* – *великий*, *хараший* – *п'лохий*, *б'ідний* – *ба'гатий*, *живий* – *по'к'ійний*, *хол'одно* – *жарко*, *р'ідиши* – *густ'іши*, *мениший* – *вип'ячен'кий* та ін.): *ста'р'і ж у'же да / а молод'і ото та'ке; ми б' його ни бачили / йа'кий в'ін той б'ілий* хл'іб / *ми ж його йіли чорний* (Зр); *житн'ій хл'іб п'чу / то хл'іб / а пал'аниц'а / то б'ілий* хл'іб / *гарний // а то ше назива'ють* хл'іб / *в'ін ни пиши'нишний / а с'ірий* (Рб); *та'ка жиз'н' була / шо бат'ки р'ідн'і і й'їи ни прий'мали вже в сво'їу с'ім'їу – ти вже ж та'ки чужий* (Зр); *з'імо'їу ни дуже с'вайба бул'а / бо во'но ж хол'одно – а йак жарко / по'пробуй його донести до молодого; можу й р'ідиши зр'обит' / йак на'равиц'а / можу зр'обит' йа й густ'іши* (Пщ); *їе ж свик'рухи було р'азн'і йес'т' / і добр'і йес'т' / і п'лох'і йес'т'; йа б'ідна / а во'ни ба'гатий'і були; то б'іл'ше залиц'айуц'а / йак до б'ідной; во'но й типер та'ке / йак д'івчина ба'гата / то б'іл'ше залиц'айуц'а* (Тр); *ше і Калина живий був – шо Остап Сир'г'ішович по'к'ійний прода'вав хату* (Нч); *го'р'ілка г'ірка / а мед же солодкий* (Бр) тощо. Часто друга одиниця корелятивної пари утворена за допомогою префікса *не*: *і так во'ни і прож'ива'ють в'ік / гарна в йїх жиз'н' / не^u гарна; та типер молод'і ни б'ідн'і; йа була б'ідна / н'їх'то ми'не ни пос'ватав* (Тр); *о'но в Ковал'а й дос'і во'на їе* (клубя) / *ни рос'кидана / та'ка здорова – а то типер'іши'о ото мал'ован'і / нивилик'і* (про ікони) (Пщ); *і здоров'і й були – а мо'їа дитина нигодн'іша за мене^u / нигодн'іша / нигодна п'р'амо н'їкуди* (Зр); *во'но ж ми'н'і харашо – а суд'ба в тебе / ох нихарашо / нихарашо; ну тут вилика р'іч'ка – а там то'же та'ка нивилика р'іч'ушка* (Бр); *а то звалос' кал'ін:е / були мени'ї ц'і / намистин'ки / а були п'р'амо вип'ячен'к'і* (Ст); *платок оце товстий / а то'нен'кий* платочок (Ів).

Зрідка трапляється в текстах із середньонадніпряньських говірок і міжговіркова антонімія (*рос'кошний* – *ниба'гатий* – *б'ідний*): *цих бур'ак'ів напи'чеш / завтра та'кий рос'кошний* (Зр) – *ми ж ниба'гат'і бул'и* (Пщ) – *їа б'ідна / а во'ни ба'гатий'і були* (Тр).

На рис. 1 зображено зони накладання семантики лексем, що належать до різних мікрополів. Окремі слова зі значенням якості (*здоровий*, *добрий*, *хараший*, *л'овкий*, *б'ідний*, *живий*, *ста'рий*) є полісемічними, унаслідок чого належать до кількох мікрополів, забезпечуючи внутрішні системні зв'язки досліджуваної лексики (див. рис. 1). Прикметники, прислівники, предикативи та зрідка іменники, що походять від *хараш-*, *гарн-*, *стар-*, належать до чотирьох мікрополів ФСП якості, від *л(')овк-*, *жив-* – до трьох, а від *здоров-*, *добр-*, *б'ідн-*, *трудн-*, *жовт-* – до двох (див. табл. 2).

Таблиця 2

Полісемія компонентів ФСП якості

Твірна основа компонентів ФСП якості	МП фізичних властей предметів	МП фізичних властей людий та інших	МП параметричних характеристик	МП психічних властивостей, особливостей характеру та інших	МП кольору	МП смаку	МП соціальних характеристик	МП температурних характеристик	МП Температуральних характеристик
--------------------------------------	-------------------------------	------------------------------------	--------------------------------	--	------------	----------	-----------------------------	--------------------------------	-----------------------------------

		істот		ознак людини					
харош-			+	+		+	+		
гарн-	+	+		+			+		
стар-	+	+			+	+			
жив-	+	+							+
л ⁽⁾ овк-	+	+		+					
здоров-		+	+						
добр-				+		+			
б'ідн-				+			+		
трудн-				+			+		
жовт-					+	+			

Для докладнішої характеристики обрано один із фрагментів ФСП якості – мікрополе на позначення кольору. У проаналізованих діалектних текстах мікрополе кольору репрезентують найчастіше якісні прикметники, меншою мірою іменники, дієслова, зрідка прислівники і предикативи.

У складі якісних прикметників переважно засвідчено назви, що не мають у сучасній українській мові реальної природної співвідносності, хоч історично були пов'язані з назвами предметів і дій (б'ілий, чорний, чирвоний, зелений, жовтий, сивий 'білий, сріблястий', рудий): і був і хл'іб і б'ілий /; о так кар'мани / й оце так кар'мани / і с'уди / і туди / полот'н'ане" / б'іли /; а там нр'амо отако б'ілий п'ісок був /; во на у же ми'н'і да ла чо лов'іков'і п'ідш'таники / оці с'п'ід'н'і б'іл'і (Тр); од на сп'ідниці'а та ка са т'інова і пирик'ладина / чир'воноюу л'енточкоюу (Зр); а б'іле там борошно / то чорне / то таке / шо с'вин'ам /; а рушни'ки в'ішали чир'вон'і / дав'но чир'вон'і (тут ідеться про кролевецькі, що вишиті тільки нитками червоного кольору); та к'і зилен'і йак покрасиш бул'и (про великодні яйця) (Пщ); во на вс'ізда ходе чорним плат'ком запнута / так йак ти'пер бе'рет ото чорн'і /; оці ж чоботи з чир'воними хал'авами; та к'і миски чир'вон'і / шо ото наси'пал'и (Хц); вит'агайт' чир'воне таке (м'ясо) / наче т'іки шо уклад'ане; і спуришки в'сакого рода були й чир'вон'і й чорн'і (Ш); бо баба ж йо'го нал'ожує раз / бур'аки чир'воні (Кж); а в Козин'і жив йеврей такий / шо де'ржав оц'у лавочку йа ка хоч ко'жа / і храм / і йухта / і жовта / і чорна (Ш); доброго сал'ца / жовте таке / і тов'че / тов'че; ото сива та ка сива самогонка (Пр) чи забарвлений у різні кольори, неоднорідний, плямистий: чо'го / плат'ки / ота к'і здо'ров'і / отой чорний / р'абий у вас (Мт); та ка в нас ко'била була в йаблуках сива (Пщ).

Зауважимо, що деяким колоративам притаманне знижене емоційне забарвлення, зокрема якщо йдеться про колір волосся: йак би д'івка була гожа / а то руда та погана та й та воза пола'мала (Ір); ти'пер же д'иви / с'т'іки бл'анд'інок / по'робл'ат' / і шо / а в мене ж коси бул'и б'іл'і / а м'ій жи'н'іх ни дав цв'ітка ми'н'і над'іват' / шо коси б'іл'і // а мол'од'іл'а / дочичко / в голуб'ім пл'ат'ку (Ст) чи суб'єктивне сприйняття якості предмета: і воно ж отаке п'ід'йде / розове (тісто) / йак вит'агниш / та трошки ж'чახне та одр'іжиш / та воно ж / ни то йісти добре / а кра'с'іве (Ст).

Зрідка фіксуємо похідні прикметники із семантикою демінутивності, якої слову надає суфікс -еньк- (б'ілен'кий, жовтен'кий, си'нен'кий): і йа он спик'ла / ол'адочки / а во ни знайиш / жовтен'к'і (Бл), губи таке росте б'іл'ен'ке / а зверху си'нен'ке (Хц). Зафіксовано три складні прикметники, утворені від підрядних словосполучень: бур'аки чист'ат' ни столов'і / а спиц'і ал'но ц'і / шо на квас / та к'і чир'вонокор'і (Ш); од'і'йало чи р'ад'но білоп'откан'е (Бр); білок'рилий плат'ок 'велика тепла жіноча хустка коричневого кольору зі смугою білого кольору вздовж периметра виробу; носили хустку так, щоб обидва кінці – "крила" – звисали за спину' (13, с. 95); один складний прикметник на позначення відтінку кольору: кур'кул'с'к'і дочки // сп'ідниці' і кра'с'ів'і шорс'тан'і / темно'син'і // це во ни ни б'еднос'т' (Бл).

Якісний прикметник *білий* може набувати семантики 'світлий': *проснулас' / а в ікно б'іле / ден' надвор'і* (Нч), відображаючи одну з істотних ознак цього кольору, що наявна і в інших контекстах: *ми б його ни бачили / йакий в ін той б'ілий хл'іб / ми ж його йіли чорний* (Зр), де чітко представлена диференціація значень колоративів за семантичною ознакою «світлий» – «темний». Прикметники *бл'єднин'кий, цв'ітнен'кий, цв'ітастий, разноцв'єтний* перебувають на периферії цього мікрополя, оскільки семантично пов'язані з ним: перший передає значення «неяскравий, слабо забарвлений»: *дві квіточки ми'ні прич'ипили та'кі бл'єднин'кі* (Тр), а інші – «той, що має яскраве, різноколірне забарвлення»: *і пл'аточок / цв'ітнен'кий йакийс'* (Пр); *а в ін і злежавс'а* (платок) // *а були ту'рецькі / та'кі йак ти'перички / ти'перички ма'тер'йаа йес'т' ту'рецька / разноцв'єтні / і бу'л'и цв'ітасті / і б'іл'і бу'л'и / і коричнів'і* (ВЯ).

До мікрополя кольору зараховуємо й мікрогрупу на позначення масті тварин (*мурий, воронен'кий, сивий*): *соб / ца'бе / там / р'абий / чи мурий / називал'ис' так вол'и* (Пр), де якісний прикметник *мурий* позначає тварину темно-сірого або сіро-бурого кольорів із плямами; *хоче во'но зол'отого в'ід / з'ат'а мол'одо'го / і в'ід поїзда його / і в'ід ко'ний воронен'ких / і в'ід бо'йар мол'оден'ких* (Св), де прикметник *воронен'кий* репрезентує семантику 'чорний із синюватим полиском' і відбиває зв'язок між ознакою та об'єктом довкілля за зоровим сприйняттям (такого кольору, як ворона); *а с'і'р'ак / це остан'ій сорт / шо ший'їц'а / ото вже с'і'р'ак // із сивих о'вець / це та'кий дл'а був / дл'а // простий* (Рз), де прикметник *сивий* ужито на позначення сірувато-білого кольору. Як бачимо, функцію інтегрування компонентів і водночас їх диференціації в мікрополі кольору реалізують семантичні ознаки: «яскравий» – «тьмянний», «насичений» – «розріджений», «світлий» – «темний», «чистий» – «змішаний».

У діалектних текстах засвідчено типові міжрівневі (морфолого-синтаксично-словотвірні) категорії, характерні для якісних прикметників та похідних від них якісно-означальних прислівників, що мають значення

– суб'єктивної міри якості предмета: *а полот'но та'ке б'ілен'ке* (Пр); *і йа он спик'ла / ол'адочки / а во'ни з'найши / жовтен'кі* (Бл); *зуби та'ке росте б'ілен'ке / а з'верху си'нен'ке; дві квіточки ми'ні прич'ипили та'кі бл'єднин'кі* (Тр); *і пл'аточок / цв'ітнен'кий йакийс', а то'д'і ота'ко та'ка шапка на н'ій // оборочка та'ка / квіточка чирво'нен'ка з'робл'ина / б'равий був* (Пг), представлене суфіксом *-еньк-* та його фонетичним варіантом *-иньк-*;

– надмірної інтенсивності ознаки, вираженої шляхом повторення спільнокореневих слів: *і картопл'а та'ка ч'орна / ч'орна* (Тр).

За матеріалами діалектних текстів із середньонаддніпряньських говірок, у мікрополі кольору засвідчено обмеженість репертуару одиниць на позначення кольорів (*білий, чорний, чир'воний, зилений, жовтий, сивий* 'білий, сріблястий', *рудий*), не представлені категорії недостатнього ступеня вияву ознаки, хоч в інших мікрополях її зафіксовано. Відзначимо, що повніше представлення назв кольорів, відомих діалектоносіям, зумовлене тематикою розповідей, про що свідчать матеріали дисертацій про назви одягу, взуття та прикрас Т. В. Щербини і Т. Б. Бобер, виконані на ґрунті діалектних текстів. Зокрема, для характеристики назв одягу за диференційною ознакою «колір виробу» діалектоносії використовують лексеми *білий, червоний, коричневий, зелений, чорний, оранжєвий, синій, жовтий, фіолетовий*: *а хустка / то на с'под'і б'іла з па'ц'орками / а з'верху б'іла з бахра'мою; були чир'вон'і й зилен'і по'йа'си* (Жр); *куби'ками та'кими т'кал'ас'а п'лахта / о'це кубі'к зилений тут / кубі'к ко'ришн'овий / красн'і / оранжєв'і / в'с'ак'і були кубі'ки* (ВЯ); *виши'вали чорно'ю й чир'воно'ю запо'лоч'у / і об'і'зат'іл'но та'ке / шоб т'рошки жовто'ї в'і'шайе* (Лз); *во'на су'кон:а / чорних в'івц'ів / чорна... // і на пол'і о'це отут два'надц'ат' ниток // і красна / й син'а / й зилена / син'а / той / красна / зелена / син'а / жовта / ф'іол'єтова / і об'ратно там / зилена* (Рг); *а то бу'л'и са'пожки / н'і / чорноб'ривц'і / хал'ава о'це по'ки / о'це по'ки / то це чорне / хром чорний / а ту'ди хром чир'воний* (Пг). Крім вищеназваних, у діалектних текстах зафіксовано

лексему *бежовий* (*бежовий платок, бежова хустка*) [13, с. 96]; вторинно мотивовані колоративи тир'новий: *тир'нова хустка син'а йак тере^н і дорога / довго робит' тре / поки купиши* (13, с. 95–96); *ви^ншевий: йак у мене була ширст'а на така ви^ншева така сп'ідниця'а / кохта й сп'ідниця'а* (См). Т. Б. Бобер засвідчила, крім найпоширеніших (білий, червоний, чорний), ще й такі: *ко^рич'нивий, п'ідко^рич'нивий, ро^зовий, голу^бий, син'ий, с'ірий, сизий, хв'іол'етовий, б'іластий, зилінку^ватий, виш^невий, вишні^вен'кий, а(о)абри^косовий, йаго^довий, йаго^довин'кий, кох^вейний, бур'а^ковий, бор^довий і їхні відтінків: темно^чир^воний, темно^ко^рич'нивий, темно^син'ий* [1, с. 97–98, 101, 106, 112, 122, 135, 137, 142, 147, 170, 178].

Серед засвідчених прикметників є десемантизовані, що є складниками топонімів: *так же нас погна^л и на дорогу / оц'у / со^шейна дорога / де Та^рашча / Біла Церква / (Кж) чи назв народних свят: а чере^вики оце вже к п^разнику / к Пасц'і / к Зе^леним с'аткам / тухл'і / чере^вики (Ш); ботанічних назв: гри^би б'і^л'і / і гри^би пол'с'к'і / йе в нас / (Хц), б'і^л'ий налив (Пщ); політичних угруповань: бо йак оце вже хо^дила б^анда / і че^рвона / і б'і^л'і хо^дили / і зе^л'ен'і / і т'і б'і^л'і та^к і здо^ров'і / то т'і об'і^рали с^илно / то хуст^ки заб'і^рали / то шо / йак ухо^дили в хату // то було заб'і^ра^йут' все / (П); ну во^пше то пир'ихо^дил ис' дн'ік ін'ц'і / б'ел'і йа ж їх ни запам'я^товала //; це ж у^же п'ісл'а во^йни зайш^ли крас^н'і / (Бл); так п'ішов бат'ко у крас^н'і парт'ізани / (Тр) чи позначають у сполученні з іменником світ усе довколишнє, життя: да ко^л'и це вже во^ни по^йавил'ис'а в с'в'іт'і б'і^л'ому (Кн).*

Найчастіше прикметники, вирізняючи характерну рису іменника, виконують типову для них частиномовну синтаксичну функцію означення: *т'іки ж р'адно розсти^ла^йут' б'і^л'е / чисте б'і^л'е р'адно / (Ір); а йак л'ітом / так со^рочка б'і^л'а до рука^вів та^ка (Зр); б'і^л'іми шил'и нит^ками / б'і^л'і ме^режки шил'и /; а йа ч'ос' йо^го ни в:а^жа^йу / шо б'чир^воний той морс (Кл); а б'і^л'е там борошно / то чорне / то та^ке / шо с'вин'ам (Пщ); а йак жи во^ни зву^ч:а шо чир^вон'і / р'іж^ки (Хц); ос' йа то^б'і при^н'іс к^нижку чир^вону (Нч), проте нерідко засвідчуємо й функцію предикатів, коли прикметники стають іменною частиною складеного іменного присудка: *а полот^но та^ке б'і^л'ен'ке /; оц'і ж чоботи з чир^воними хал'авами (Ір); і б'і^л'и було / та та^ке б'і^л'и та гарне / (про полотно) (Зр); і во^но і б'і^л'е / і гарне / ти^пер та^ке н'ежне /; а цей д'ід у мене / ота^кий зробивс'а / в'ін сам сивий (Бл); да оту^то поб'мирзайут' ноги / шчо чир^вон'і йак х'тозна шчо /; так і миски чир^вон'і / шо ото насипал'и / (Хц); та^ка в нас ко^била була в йаблуках сива / (Пщ) чи частиною складного (подвійного) присудка, до якого можна поставити два запитання: *зуби та^ке (що робить?) рос^те (є яке?) б'і^л'ен'ке / а з^верху си^нен'ке / (Хц); во^на (що робить?) ли^жит' та^ка на морд'і / йак к'в'ітка / (є яке?) чир^вона / гарна / (про жінку) (Кл). І. Р. Вихованець уважає, що «синтаксично опорний іменник впливає на залежний прикметник і надає йому всіх своїх граматичних характеристик» і що «тільки приіменникове вживання ознакового слова свідчить про його прикметникову природу», бо якщо прикметник переміщується в «неприкметникові синтаксичні позиції», то він втрачає типові для нього граматичні ознаки й набуває відповідних ознак дієслова, засвідчуючи синтаксичний ступінь переходу прикметника в дієслово [4, с. 262–265].***

Серед іменників зі значенням якості є похідні, утворені шляхом словотвірної та морфологічної транспозиції. Серед суфіксальних дериватів засвідчено назви, мотивовані кольором об'єкта: *і бу^л'и чир^вонц'і* (Кж); *а то^д'і б'і^л'а^ки / та^к і здо^ров'і б'і^л'і / (про гриби) (Хц); йак по^пе^рец':а йа^ке б'і^л'е було / а оце з'і^мо^йу на л'оду та^ке / а ви^ме^рзне / б'і^л'е йак б'і^л'ок в'ісит' (Мр); укла^да^йут' туди все б'і^л'о і полотна ц'і (Ш); ш:ите із того / полот^на б'і^л'ого / ну ни к'рашине / н'ічого / а б'і^л'е / шчи^тайіц'а б'і^л'о (Лз); а ти^пер / дочичко ж / і в мене б'і^л'изна йак і в л'удей (Ст).*

Унаслідок субстантивації прикметників фіксуємо похідні, що виникли ситуативно під час опускання іменника в атрибутивних словосполученнях для економії мовних засобів: *а бат'ко м'ій був у парти^занах / прийшов і та^ке од'і^йало чи р'адно б'ілоп^тка^н:е і в'ін на^кинутий тим б'і^л'им (Бр); а го^р'ішче бу^л'о та^ке / р'івне наче с*

потол'ком / і б'іл'им замазане (Бл); виб'іл'уйут' його // рудойу перше / а тод'і виб'іл'уйут' (Ш), у'кого хот'ат' чирвоне дл'а д'ітей (Хц); син'а-а-а / б'іл'ше син'ого / бо красне ни п'ідходе / і жовте н'е / т'іки син'а (Ргр), де опущено іменники *рядном, ванном, глиною, яйце, колір, тканина*. Таке вживання якісних прикметників також перебуває поза його типовим функційним використанням у присубстантивній позиції, оскільки в цій позиції «він набуває власне субстантивних ознак: синтаксично залежні прикметникові категорії роду, числа та відмінка перетворюються на автономні категорії, які характерні для іменника». Прикметники називають предмети і мають типові іменникові семантико-синтаксичні функції суб'єкта, об'єкта, адресата тощо [4, с. 265].

Своєрідну групу репрезентантів категорії якості становлять дієслова, похідні від прикметників на позначення кольору: *це полот'но б'іл'ат'*; *це так б'іл'ил'и полот'но* (Зр); *о'то у'же зил'н'іє ка'пуста* (Кл); *поки його уб'іл'иш те пол'от'но / до б'ілого* (Хц); *виб'іл'уйут' його // рудойу перше / а тод'і виб'іл'уйут'*; *і то вже ми вис'нойу йдемо полот'на б'ілит'*; *тод'і по'чинайе б'ілиц':а во'но на сонц'і* (Ш); *во'но вб'ілине / пол'от'но ж б'ілат'*; *п'ідтичку ту засинил'а та ходит' за син'ана п'ідтичка* (Кж); *і вп'ят' у'мочуйут' / уп'ят' по'сушат' / б'іл'ил'и його* (Пр). Більшість засвідчених одиниць є похідними від прикметника *білий* і репрезентують особливості трудового процесу, пов'язаного з вибілюванням полотна.

Зрідка фіксуємо похідні від якісних прикметників якісно-означальні прислівники: *в т'ій хат'і так б'іло було помазано* (Бр).

Предикативів зі значенням кольору в діалектних текстах не виявлено.

Висновкуємо, що діалектоносії використовують лише назви основних кольорів (*б'ілий, чорний, чирвоний, зил'ений, жовтий, сивий, рудий*), не засвідчено назв відтінків кольорів, що, однак, не свідчить про їх відсутність у говірковому мовленні. У діалектних текстах, де актуалізована диференційна ознака «колір», зрідка зафіксовано такі найменування (*темно-синій*) та вторинно мотивовані колоративи (*виш'невий, тир'новий, кох'вейний, бур'аковий, йаго'довий*). Спостережено, що в діалектних текстах представлені інтегрувальна та диференціаційна функції компонентів мікрополя кольору за семантичними ознаками: «яскравий» – «тьмяний», «насичений» – «розріджений», «світлий» – «темний», «чистий» – «змішаний», що репрезентують прикметники *р'абий, мурий, бл'еднин'кий, цв'іт'нен'кий, воро'нен'кий* та семантика слова *б'ілий*. Центром мікрополя кольору в досліджуваних говірках є слова, що позначають білий (*б'ілий хл'іб, б'іле борошно, полот'но б'ілен'ке, б'іл'ими нит'ками, б'іл'і ме'режки, б'ілий п'ісок*), червоний (*рушни'ки чир'вон'і, чоботи з чир'воними хал'авами, л'енти чир'вон'і, к'нижку чир'вону, чир'воний морс, спур'ишки чир'вон'і*) і чорний (*чорний хл'іб, чорним плат'ком, дубина аж ч'орна, спур'ишки чорн'і, борошно чорне*) кольори та похідні від них дієслова, іменники, зрідка якісно-означальні прислівники. Знаменно, що саме ці кольори становлять національну специфіку середньонаддніпрянців і представлені в їхній рушниковій вишивці.

Висновки та перспективи. У статті виокремлено функційно-семантичне поле якості в діалектних текстах із середньонаддніпрянських говірок, представлено центр і периферію його мовного варіанта, вирізнено мікрополя в ньому, з'ясовано специфіку репертуару репрезентантів та їхнього функціонування в діалектному мовленні та в ідіолекті окремих особистостей. Установлено, що центром ФСП якості в середньонаддніпрянських говірках є найбільш частотні якісні прикметники, до приядерної зони належать якісно-означальні прислівники, а периферію становлять іменники, дієслова й предикативи зі значенням якості, що мають у говірках незначну частотність. У структурі ФСП якості вирізнено 7 мікрополів на позначення кольору, смаку, фізичних, психічних, температурних, параметричних і темпоральних характеристик об'єктів довкілля. Найбільш наповненими є мікрополя на позначення фізичних властивостей предметів і фізичних властивостей людини та інших істот, що зумовлено антропоцентричністю мислення діалектоносія та його контактами з довкіллям. Також у межах досліджуваного

ФСП засвідчено типові міжрівневі категорії, характерні для якісних прикметників та похідних від них якісно-означальних прислівників, у ньому простежуємо системні зв'язки компонентів, виявлені через внутрішньоговіркову та міжговіркову синонімію, антонімію й полісемію лексем, які належать до різних мікрополів. Докладніша характеристика мікрополя на позначення кольору вможливила не тільки виокремлення репертуару одиниць, виявлення системності його компонентів, їхніх парадигматичних і синтагматичних зв'язків та функційних особливостей, але й дала змогу з'ясувати зумовленість складу мікрополя тематикою діалектних текстів і національною специфікою говірконосіїв, виявила особистісне сприйняття семантики колоративів.

Перспективу дослідження вбачаємо в порівняльній характеристиці окремих мікрополів ФСП якості в діалектних текстах із різних говорів української мови.

Умовні позначення говірок

Кж – Коженики Білоцерківського р-ну¹, Мр – Кагарлицького р-ну, Хц – Хоцьки Переяслав-Хмельницького р-ну, П – Пії, Ш – Шандра Миронівського р-ну **Київської обл.**; Бл – Балаклея, Бр – Березняки Смілянського р-ну, Зр – Зорівка, Пщ – Піщане Золотоніського р-ну, Кн – Кононівка Драбівського р-ну, Ір – Іркліїв, Кл – Кліщенці Чорнобаївського р-ну, Мт – Матусів, Жр – Журавка Шполянського р-ну, Нч – Нечаївка, Св – Свидівок Черкаського р-ну, Рз – Розсошинці, Пг – Погорільці, Ст – Стецівка, Ів – Іванівка, Тн – Тінки Чигиринського р-ну, Рб – Ребедайлівка, Бл – Баландине, Рг – Райгород, Лз – Лузанівка Кам'янського р-ну, См – Самгородок, ВЯ – Велика Яблунівка Смілянського р-ну **Черкаської обл.**; Пр – Пронозівка Глобинського р-ну, Тр – Тарандинці Лубенського р-ну, Трб – Трубайці Хорольського р-ну **Полтавської обл.**

Умовні скорочення використаних джерел

ГПК – Говірки Південної Київщини: Збірник діалектних текстів / Упорядники Г. І. Мартинова, З. М. Денисенко, Т. В. Щербина. Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2008. 370 с

ГЗП – Говірки Західної Полтавщини: Збірник діалектних текстів / Упорядник Г. І. Мартинова. Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2012. 325 с.

ГЧ – Говірки Черкащини: Збірник діалектних текстів / Упорядники Г. І. Мартинова, Т. В. Щербина, А. А. Таран. Черкаси : ПП Чабаненко Ю. А., 2013. 870 с.

Список використаної літератури

1. Бобер Т. Б. Назви одягу, взуття та прикрас із середньонадніпрянських говірок: структура, принципи номінації, просторове варіювання дис. ... док. філософії : 03 Гуманітарні науки 035 Філологія. 2021. 404 с. URL : https://docs.google.com/document/d/1HDhdaFz_46afHTF4ENKMV53lhccbGdjQ/edit?rtpof=true&sd=true (дата звернення: 08.08.2022).

2. Бойко Н. Діалектна експресивна лексика: проблеми семантики. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць / Відп. ред. Г. І. Мартинова. Черкаси : Вид. відділ ЧНУ, 2011. Вип. 12–13. С. 84–87.

3. Висоцький А. В. Склад та структура лексико-семантичних груп якісних прикметників в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 1998. 18 с.

4. Вихованець І. Р. Прикметник. *Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія*. [автори: І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. С. 259–317.

5. Гуйванюк Н. Емоційно-оцінна лексика у «Словнику буковинських говірок». *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць / Відп. ред. Г. І. Мартинова. Черкаси : Вид. відділ ЧНУ, 2011. Вип. 12–13. С. 87–95.

6. Делюсто М. С. Граматика говірки у світлі тексту : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2010. 20 с.

7. Колесников А. О. Морфологія українських південнобесарабських говірок: генеза і динаміка : монографія [відп. ред. П. Ю. Гриценко]. Ізмаїл : СМІЛ, 2015. 676 с.

8. Леснова В. Категорія оцінки і діалектний текст (на матеріалі українських східнословобожанських говірок). *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць / Відп. ред. Г. І. Мартинова. Черкаси : Вид. відділ ЧНУ, 2011. Вип. 12–13. С. 95–100.

9. Осипчук В. М. Кореляція категорії якості у філософії та мові. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2014. Вип. 11. С. 136–140.

10. Русанівський В. М. Філософські питання мовознавства: монографія. Київ : Наук. думка, 1972. 200 с.

¹ Вказівку на район подано до адміністративної реформи 2021 року.

11. Руснак Н. Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок : монографія. Чернівці : Чернівецький нац. університет, 2009. 448 с.
12. Щербина Т. В. Середньонадніпрянсько-степове діалектне порубіжжя у світлі ізоглос : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Національна академія наук України; Інститут української мови. Київ, 2003. 534 с.
13. Ramat P. Linguistic categories and linguists' categorizations. *Linguistics*. 1999. 37(1). P. 157–180.

References

1. Bober, T. B. (2021). Nazvy odiahu vzuttia ta prykras iz serednonaddniprianskykh hovirok: struktura, pryntsyipy nominatsii, prostorove variuvannia [Names of clothes, shoes and jewelry from middle-upper-Dnieper dialects: structure, principles of nomination, spatial variation]: PhD dissertation (Ukrainian language). Cherkasy, 404. Available at: https://docs.google.com/document/d/1HDhdaFz_46afHTF4ENKMW53lhccbGdjQ/edit?rtopof=true&sd=true (in Ukr.).
2. Boiko, N. (2011). Dialektna ekspresyivna leksyka: problemy semantyky [Dialect expressive vocabulary: problems of semantics]. In: *Movoznavchyi visnyk [Linguistic Bulletin]*: zb. nauk. prats. Cherkasy: Vyd. viddil ChNU, 12–13, 84–87 (in Ukr.).
3. Vysotskyi, A. V. (1998). Sklad ta struktura leksyko-semantychnykh hrup yakysnykh prykmetykiv v ukrainskii movi [Composition and structure of lexical-semantic groups of qualitative adjectives in the Ukrainian language]: Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 18 (in Ukr.).
4. Vykhoanets, I. R., (2017). Prykmetnyk [Adjective]. In: Vykhoanets, I. R., Horodenska, K. H. (Ed.), Zahnitko, A. P. & Sokolova, S. O. *Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia [Grammar of modern Ukrainian literary language. Morphology]*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 259–317 (in Ukr.).
5. Huivaniuk, N. (2011). Emotsiino-otsinna leksyka u «Slovnyku bukovynskykh hovirok» [Emotional and evaluative vocabulary in the “Dictionary of Bukovinian Sayings”]. In: *Movoznavchyi visnyk [Linguistic Bulletin]*: zb. nauk. prats. Cherkasy: Vyd. viddil ChNU, 12–13, 87–95 (in Ukr.).
6. Deliusto, M. S. (2010). Hramatyka hovirky u svitli tekstu [Grammar of speech in the light of the text]. Extended abstract of PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 20 (in Ukr.).
7. Kolesnykov, A. O. (2015). Morfolohiia ukrainskykh pivdenobesarskykh hovirok: heneza i dynamika [Morphology of Ukrainian South Bessarabian idioms: genesis and dynamics]. Izmail: SMYL, 676 (in Ukr.).
8. Liesnova, V. (2011). Katehoriia otsinky i dialektnyi tekst (na materialy ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirok) [Evaluation category and dialect text (on the material of Ukrainian East Slobodan dialects)]. In: *Movoznavchyi visnyk [Linguistic Bulletin]*: zb. nauk. prats. Cherkasy: Vyd. viddil ChNU, 12–13, 95–100 (in Ukr.).
9. Ospyshchuk, V. M. (2014). Koreliatsiia katehorii yakosti u filosofii ta movi [Correlation of quality categories in philosophy and language.]. In: *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 10. Problemy hramatyky i leksykologii ukrainskoi movy [Scientific journal of the M. P. Drahomanov NPU. Series 10. Problems of grammar and lexicology of the Ukrainian language]*, 11, 136–140 (in Ukr.).
10. Rusanivskyi, V. M. (1972). Filosofski pytannia movoznavstva [Philosophical questions of linguistics]: monohrafiia. Kyiv: Nauk. dumka, 200 (in Ukr.).
11. Rusnak, N. (2009). Linhvokohnityvni ta prahmatychni vymiry dialektnykh tekstiv bukovynskykh hovirok [Linguistic and pragmatic dimensions of dialect texts of Bukovinian sayings]: monohrafiia. Chernivtsi: Chernivetskyi nats. universytet, 448 (in Ukr.).
12. Shcherbina, T. V. (2003). Serednonaddnipriansko-stepove dialektne porubizhzhia: u svitli izohlos [The middle-upper-Dnieper and steppe dialectal frontier: in the light of isogloss]. PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 534 (in Ukr.).
13. Ramat, P. (1999). Linguistic categories and linguists' categorizations. In: *Linguistics*. 37(1), 157–180 (in Engl.).

FUNCTIONAL-SEMANTIC FIELD OF QUALITY IN DIALECT TEXTS

***Hanna Martynova, doctor of philological sciences, professor of the
Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine)***

e-mail: ganmart@meta.ua

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8033-075X>

***Tetyana Shcherbina, candidate of philological sciences, associate professor of the
Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics,
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Cherkasy, Ukraine)***

e-mail: Tanya_Bevz@i.ua

Abstract. Introduction. Qualitative characteristics of objects, actions, and states of the environment in various forms of expression are reflected in language and implemented in speech, but its representation in the speech of specific groups of speakers of the language, in particular dialect, has not been studied yet. Researchers only casually distinguish individual characteristics of the linguistic expression of the semantics of the category of quality, but it has not yet been clarified how this category is represented in the language as a whole, what the patterns of its implementation in different groups of dialect speakers are, that prompted the presentation of the verbalization of the category in the proposed article qualities in dialect texts from middle-upper-Dnieper dialects.

The purpose. The purpose of the article is to single out the linguistic variant of the functional-semantic field of quality in dialect texts from the middle-upper-Dnieper dialects, to find out the specifics of its functioning in dialect speech and in the idiolect of individual linguistic personalities.

The methods. Research methods: descriptive with elements of modeling, system, component and contextual analysis, quantitative calculations.

Main results of the study. As a result of the study, the functional-semantic field of quality in middle-upper-Dnieper dialects was singled out, the repertoire of its units, the frequency and specificity of their use in texts, and the percentage correlation of all the main lexical-grammatical classes representing the category of quality were clarified. Units with the meaning of quality (1418) in dialect texts from Middle-upper-Dnieper dialects make up a small percentage of the total number of words (from 0.44% to 2.52%), and the reason for the different number of representatives of the category quality in dialect texts may be the very mechanism of representing human experience and knowledge by means of language.

Originality. The category of quality and the means of its verbalization in the speech of respondents from middle-upper-Dnieper dialects have not yet been the object of research, therefore, the integral representation of the functional-semantic field of quality in the specified area, the identification of its core and periphery, and the peculiarities of use constitute the novelty of this article.

Conclusions and specific suggestions of the author. The center of the FSP ФСП of quality in middle-upper-Dnieper colloquialisms is qualitative adjectives, the core zone includes qualitatively descriptive adverbs, and the periphery is formed by nouns, verbs, and predicatives with the meaning of quality, which have a negligible frequency in colloquialisms. In the structure of the FSP of quality, 7 microfields are distinguished for the designation of color, taste, physical, mental, temperature, parametric and temporal characteristics of environmental objects. The most filled are microfields for marking the physical properties of objects and physical properties of people and other creatures, which is due to the anthropocentric thinking of the dialect speaker and his contacts with the environment. Also, typical cross-level categories characteristic of qualitative adjectives and qualitatively descriptive adverbs derived from them are evidenced within the studied FSP, in it we trace the systemic connections of components revealed through intra-verbal and inter-verbal synonymy, antonymy and polysemy of lexemes belonging to different microfields. A more detailed characterization of the microfield for color designation made it possible not only to distinguish the repertoire of units, to reveal the systematicity of its components, their paradigmatic and syntagmatic connections and functional features, but also made it possible to clarify the conditioning of the composition of the microfield by the subject of dialect texts and the national specificity of native speakers, revealed personal perception semantics of coloratives.

Key words: category of quality, verbalization, functional-semantic field of quality, microfield, adjectives, qualitative-defining adverbs, nouns, verbs, predicatives, middle-upper-Dnieper dialects.

Надійшла до редакції: 22.05.22.

Прийнято до друку: 02.08.22.